

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ

στα ελληνικά μνημεία unesco

ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ ΣΤΙΣ ΒΑΣΣΕΣ

► συντελεστές έργου

ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Αναστασία Λαζαρίδου, Δρ Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
Νικολέττα Σαραγά, Αρχαιολόγος, Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

ΣΥΛΛΗΨΗ–ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ανδρομάχη Κατσελάκη, Δρ Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων & Επικοινωνίας ΔΑΜΕΕΠ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΠΡΑΞΗΣ

Νικήτας Γεωργιόπουλος, Αρχαιολόγος, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΟΡΓΑΝΩΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αθηνά Παπαδάκη, Αρχαιολόγος MSc Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ–ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ/ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Ελευθερία Βλάχου, Αρχαιολόγος–Μουσειολόγος
Αθηνά Παπαδάκη

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΩΝ

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ειρήνη-Μαργαρίτα Καλομοίρη, Γραφίστρια-Μουσειολόγος
Βασίλης Δημόπουλος, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ
Ειρήνη Χαραλαμπίδη, Γραφίστρια, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΕΡΕΥΝΑ–ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ιωάννης Βαξεβάνης, Αρχαιολόγος Βυζαντινών & Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων
Ελευθερία Βλάχου
Ιωάννης Εβρενόπουλος, Δρ Αρχαιολόγος Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Αθηνά Παπαδάκη

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ιωάννης Βαξεβάνης
Αθηνά Παπαδάκη

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Translix USCS IKE

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Radiant Technologies: Ανδρέας Σαντρουζάνος, Σπήλιος Πίστας

► ευχαριστίες

Ερωφίλη-Ιρίς Κόλλια, Αρχαιολόγος Προϊσταμένη ΕΦΑ Ηλείας
Ζαχάρω Λεβεντούρη, Αρχαιολόγος ΕΦΑ Ηλείας

ISBN XXX-XXX-XXX-X

Υπουργείο Πολιτισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων,
Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας

Απαγορεύεται η οποιαδήποτε μερική ή ολική ανατύπωση χωρίς την άδεια του εκδότη

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα επί των απεικονιζόμενων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και ο Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών (©ΥΠΠΟ-ΟΔΑΠ).

Χρησιμοποιούνται επίσης εικόνες με copyright
©UNESCO, ©Wikimediacommons,
© OUR PLACE The World Heritage Collection

Διαφορετική προέλευση εικόνων αναφέρεται στην ενότητα Προέλευση εικόνων.

Copyright © 2023 Υπουργείο Πολιτισμού

Η δράση «Ελλάδα και UNESCO: Παραγωγή παιδαγωγικών εργαλείων για την ανάδειξη χώρων και μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς στην ελληνική επικράτεια», υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», ΕΣΠΑ 2014-2020.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ

στα ελληνικά μνημεία unesco

Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα

ΜΝΗΜΕΙΟ
UNESCO

1

Δέκα Βήματα μέχρι...

1

Εδώ εντοπίστηκε το παλαιότερο γνωστό κορινθιακό κιονόκρανο.

2

**Βρίσκεται σε μεγάλο υψόμετρο,
1131 μέτρων.**

Στο όρος Κωτίλιο, που κατά την αρχαιότητα ανήκε στην Αρκαδία, σήμερα όμως ανήκει στην Ηλεία.

...τον ναό του Επικούριου Απόλλωνα!

3

Σε κοντινή απόσταση βρίσκεται το Λύκαιο όρος, όπου λέγεται ότι γεννήθηκε ο Δίας. και τον φρόντισε η νύμφη Νέδα¹.

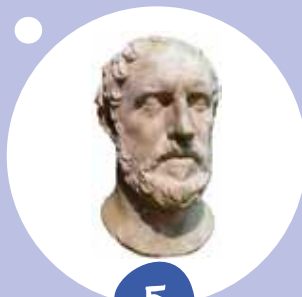
Η Νέδα είναι ένας από τους ελάχιστους ποταμούς με θηλυκό όνομα στην Ελλάδα.

4

Είναι η πρώτη εγγραφή ελληνικού μνημείου στον κατάλογο της UNESCO.

Εντάχθηκε το 1986, ένα χρόνο πριν τους Δελφούς και την Ακρόπολη Αθηνών.

5

Ο περιηγητής Πausanίας θεωρεί ότι είναι ο δεύτερος ωραιότερος ναός της Πελοποννήσου.

6

Συνδυάζει τους τρεις αρχιτεκτονικούς ρυθμούς της αρχαιότητας.

Δωρικός και ιωνικός ρυθμός και για πρώτη φορά κορινθιακός ρυθμός.

7

Πάλι ο Pausanias! Αναφέρει ότι ο ναός είναι έργο του Ικτίνου.

Ο Ικτίνος, μαζί με τον Καλλικράτη, είναι οι αρχιτέκτονες του Παρθενώνα, γι' αυτό και ο ναός έχει χαρακτηριστεί ως ο «Παρθενώνας της Πελοποννήσου».

8

Καλύπτεται από στέγαστρο για να προστατευτεί από τις δύσκολες καιρικές συνθήκες. Το στέγαστρο τοποθετήθηκε το 1987.

9

Η ζωφόρος του, με παράσταση Αμαζονομαχίας και Κενταυρομαχίας, βρίσκεται στο Βρετανικό μουσείο.

10

Χτίστηκε προς τιμήν του θεού Απόλλωνα, που βοήθησε τους κατοίκους της περιοχής να σωθούν από μια επιδημία. Αυτό άλλωστε σημαίνει και το όνομά του!

Ο Απόλλων «επικούριος», δηλαδή βοηθός και προστάτης.

Ο Ναός του Επικούριου Απόλλωνα...

Ο θεός
βοηθός

ΤΙ;

- Αρχαίο υπαίθριο ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα «Επικούριο».

ΠΟΥ;

- Π.Ε. Ηλείας, Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας.

ΠΟΤΕ;

- 7ος αι. π.Χ.–5ος αι. π.Χ. Λατρεία Απόλλωνα. Ανέγερση πρώτων ναών.
- 420–400 π.Χ. : Ανέγερση του ικτίνειου ναού.

τι λένε οι αριθμοί:

1131μ.
ΥΨΟΜΕΤΡΟ

120
ΕΡΓΑΤΕΣ
στην ανασκαφή
του 1812

23 ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ
ΠΛΑΚΕΣ
Η Ζωφόρος του ναού

14,48x38,24
ΜΕΤΡΑ
Διαστάσεις του στυλοβάτη

...στον κατάλογο της UNESCO!

Η ένταξη στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO έγινε με βάση τα παρακάτω κριτήρια:

ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΕΝΤΑΞΗΣ: 1986

κριτήριο i

Μνημείο μοναδικής καλλιτεχνικής και αρχιτεκτονικής αξίας. Συνδυάζει παραδοσιακά στοιχεία με τολμηρούς νεωτερισμούς.

κριτήριο ii

Εδώ εμφανίζεται για πρώτη φορά το κορινθιακό κιονόκρανο, αποτελώντας έκτοτε το πρότυπο για τα μνημεία του ίδιου ρυθμού.

κριτήριο iii

Αποτελεί ξεχωριστό παράδειγμα αρχαίου ορεινού ιερού.

6x15
ΚΙΟΝΕΣ

1. Άποψη του αρχαιολογικού χώρου από ψηλά.

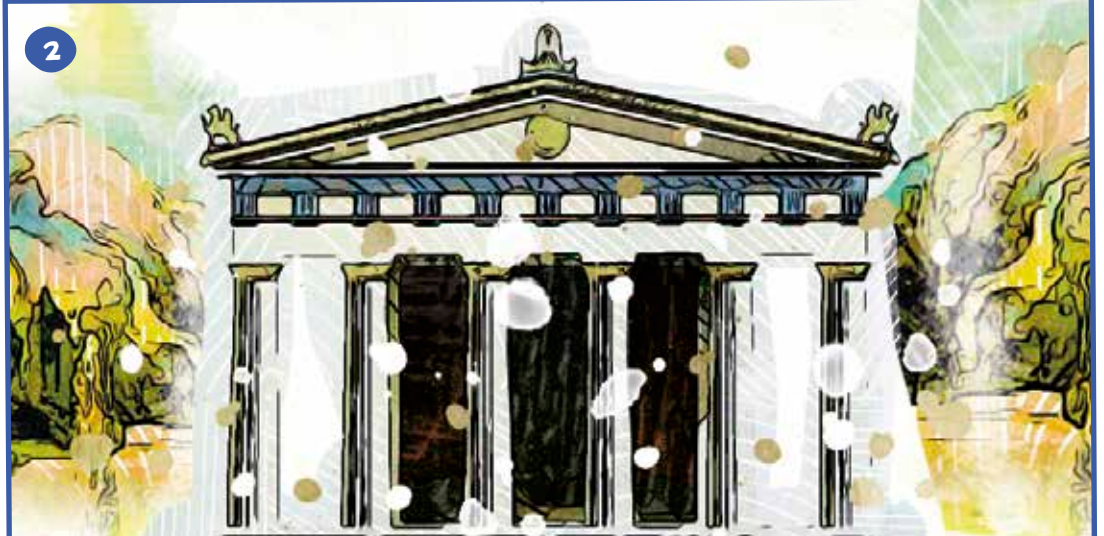
Περιδιαβαίνοντας στον Επικούριο Απόλλωνα...

1

ΓΕΙΑ ΣΟΥ ΞΕΝΕ! ΠΩΣ ΒΡΕΘΗΚΕΣ ΕΔΩ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΤΡΑΧΥ ΒΟΥΝΟ ΜΑΣ, ΤΟ ΚΩΤΙΛΙΟ; ΕΓΩ ΕΙΜΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΚΗ ΦΙΓΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΒΟΣΚΩ ΤΟ ΚΟΠΑΔΙ ΜΟΥ ΣΤΙΣ ΠΛΑΓΙΕΣ ΤΟΥ. ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΜΟΥ ΕΙΝΑΙ ΛΥΚΑΩΝ².

2

ΕΛΑ ΝΑ ΔΕΙΣ ΤΟΝ ΘΑΥΜΑΣΤΟ ΝΑΟ ΠΟΥ ΑΦΙΕΡΩΣΑΜΕ ΣΤΟΝ ΘΕΟ ΑΠΟΛΛΩΝΑ ΠΟΥ ΠΡΟΣΕΤΡΕΞΕ ΣΤΙΣ ΙΚΕΣΙΕΣ ΜΑΣ ΚΑΙ ΜΑΣ ΕΣΩΣΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΔΗΜΙΑ. ΓΙ' ΑΥΤΟ ΤΟΝ ΤΙΜΟΥΜΕ ΩΣ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟ.

3

ΑΣ ΠΕΡΑΣΟΥΜΕ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ: ΔΕΝ ΣΟΥ ΚΑΝΕΙ ΕΝΤΥΠΩΣΗ ΠΟΥ Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ; ΕΤΣΙ ΕΙΝΑΙ Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΚΑΔΙΑ! ΔΕΣ ΠΟΣΟ ΑΡΜΟΝΙΚΑ ΣΥΝΔΥΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΩΡΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΩΝΙΚΟ ΡΥΘΜΟ! Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΗΤΑΝ ΠΟΛΥ ΣΠΟΥΔΑΙΟΣ!

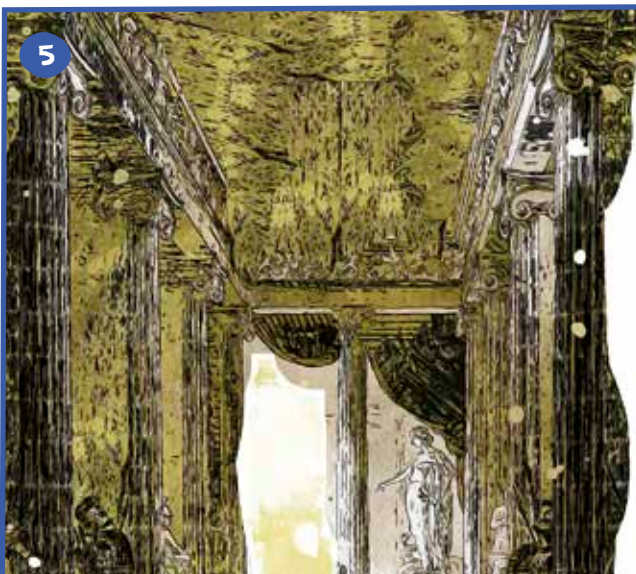
...Με τον βοσκό Λυκάονα

4

ΟΣΟ ΒΟΣΚΟΥΝ ΤΑ ΚΑΤΣΙΚΙΑ ΜΟΥ, ΜΠΑΙΝΩ ΜΕΣΑ ΓΙΑ ΝΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΩ ΑΠΟ ΤΟ ΚΡΥΟ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΩ ΜΕ ΤΙΣ ΩΡΕΣ ΤΗ ΖΩΦΟΡΟ: ΝΑ Ο ΗΡΑΚΛΗΣ ΜΕ ΤΗ ΛΕΟΝΤΗ ΤΟΥ ΠΟΥ ΠΟΛΕΜΑ ΤΙΣ ΑΜΑΖΟΝΕΣ. ΚΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΠΛΕΥΡΑ, ΟΙ ΛΑΠΙΘΕΣ ΜΑΧΟΝΤΑΙ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΚΕΝΤΑΥΡΩΝ. ΦΑΝΤΑΖΟΜΑΙ ΟΤΙ ΒΡΙΣΚΟΜΑΙ ΚΙ ΕΓΩ ΣΤΟΝ ΓΑΜΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΠΕΙΡΙΘΟΥ ΚΑΙ ΠΑΛΕΥΩ ΝΑ ΣΩΣΩ ΤΗ ΝΥΦΗ, ΤΗΝ ΟΜΟΡΦΗ ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΑ!

5

ΔΕΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΦΟΡΟ! Ο ΝΑΟΣ ΜΑΣ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΚΙΟΝΕΣ ΑΛΛΑ ΤΟΙΧΑΡΙΑ ΜΕ ΙΩΝΙΚΟ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΟ! ΤΟ ΑΔΥΤΟΝ ΕΙΝΑΙ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΙΟΝΑ ΣΤΟ ΒΑΘΟΣ.

6

ΕΧΕΙΣ ΞΑΝΑΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙ ΤΕΤΟΙΟ ΚΑΤΑΣΤΟΛΙΣΤΟ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΟ; ΔΕΝ ΜΟΙΑΖΕΙ ΜΕ ΚΑΝΕΝΑ! ΘΥΜΙΖΕΙ ΚΑΛΑΘΙ ΣΤΟΛΙΣΜΕΝΟ ΜΕ ΦΥΛΛΑ ΑΚΑΝΘΟΥ!

7

ΕΔΩ ΚΑΠΟΥ ΧΩΡΙΖΟΥΝ ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΜΑΣ. ΑΝ ΠΕΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΦΙΓΑΛΕΙΑ, ΜΗΝ ΠΑΡΑΛΕΙΨΕΙΣ ΝΑ ΔΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΤΟΝ ΑΝΔΡΙΑΝΤΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΝΙΚΗ ΜΑΣ, ΤΟΥ ΑΡΡΑΧΙΩΝΑ³.

Το περιβάλλον...

Και ξάφνου, σ' ένα απογύρισμα του βουνού, υψώνεται ανεπάντεχα μπροστά του ο ξακουστός ναός του Επικούριου Απόλλωνα. Ευθύς ως τον αντικρίσεις, καμωμένος όπως είναι με τις ίδιες πέτρες του βουνού, νοιώθεις την βαθειάν ανταπόκριση του τοπίου και του ναού. Σαν ένα κομμάτι του βουνού, πέτρα από την πέτρα του, φαντάζει ο ναός αεχώριστα σφηνωμένος ανάμεσα στους βράχους, βράχος κι αυτός, μα βράχος που πέρασε από πάνω του το πνεύμα

Νίκος Καζαντζάκης «Ταξιδεύοντας—Ο Μοριάς» (1965)

Η ευρύτερη περιοχή του Λύκαιου Όρους, της ιερής κορυφής των Αρκάδων, συνδέεται με πανάρχαιους μύθους και ιερά. Ο ναός απέχει 14 χλμ. από τον ιστορικό οικισμό της Ανδρίτσαινας. Είναι κτισμένος στην περιοχή των Βασσών που υπαγόταν στη σημαντική αρχαία αρκαδική πόλη Φιγάλεια. Η ονομασία της οφείλεται στη μορφολογία του εδάφους, δηλαδή στις πολλές μικρές κοιλάδες (βάσσαι ή βήσσαι), που ανοίγονται μέσα στους βράχους.

2. Ο Ναός του Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσες τον 19ο αι. και οι υπηρέτες του περιηγητή Edward Dodwell.

3. Ο ναός στο φυσικό περιβάλλον του.

...και το τοπίο

- Το ιερό του Απόλλωνα διαμορφώθηκε σε έναν δύσβατο και απόμερο από άλλες κατασκευές χώρο, ψηλά στο βουνό. Η σύνδεση του ναού με την πόλη της Φιγάλειας γινόταν μέσω της Ιεράς Οδού.
- Ο ναός του 5ου αι. π.Χ. συνδυάζεται αρμονικά με το βραχώδες, ορεινό τοπίο. Σε αυτό συντελεί η κατασκευή του από ντόπιο γκρίζο ασβεστόλιθο και η χρήση τοπικού μαρμάρου Αρκαδίας στα κεραμίδια της οροφής και στον γλυπτό του διάκοσμο (κιονόκρανα, ζωφόρο)⁴.

Πράσινες λεπτομέρειες

Άκανθος (*acanthus spinosus*), αυτοφυές φυτό της ελληνικής χλωρίδας, με πλατιά, οδοντωτά φύλλα, αποτελεί βασικό διακοσμητικό στοιχείο στα κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού. Λέγεται, ότι ο σπουδαίος γλύπτης Καλλίμαχος εμπνεύστηκε την ιδιαίτερη διακόσμηση με σχηματοποιημένα φύλλα ακάνθης, όταν κάποτε στην Κόρινθο είδε πάνω σε τάφο κοριτσιού ένα καλάθι, σκεπασμένο με μία τετράγωνη πλάκα, γύρω από το οποίο είχαν φυτρώσει άκανθοι⁵.

Ο Επικούριος Απόλλωνας στον χρόνο

429 π.Χ.

Επιδημία στην περιοχή της Φιγαλείας. Για την αντιμετώπισή της, οι κάτοικοι επικαλούνται τη συνδρομή του θεού Απόλλωνα.

659 π.Χ.

Β΄ Μεσσηνιακός Πόλεμος: οι Φιγαλείς, βοηθούμενοι από τους γείτονες Ορεσθάσιους, απελευθερώνουν την πόλη τους από τους Σπαρτιάτες.

Τέλη 7ου αι. π.Χ

Ανέγερση του πρώτου ναού του Απόλλωνα. Ακολουθούν και άλλες οικοδομικές φάσεις, γύρω στο 600 π.Χ. και γύρω στο 500 π.Χ. αντίστοιχα.

420–400 π.Χ.

Ανέγερση του υπάρχοντος ναού.

Ελληνιστική–Ρωμαϊκή περίοδος

Ο ναός παραμένει σε χρήση.

Βυζαντινή περίοδος

Πλήρης εγκατάλειψη της περιοχής.

περ. 174 μ.Χ.

Ο περιηγητής και γεωγράφος Πausanias επισκέπτεται το ναό και τη Φιγάληα.

1765

Ο Γάλλος αρχιτέκτονας J. Bocher ανακαλύπτει τα ερείπια του ναού.

1812

Πρώτες ανασκαφές από ομάδα ξένων αρχαιοφίλων.

1815

Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού και άλλα ευρήματα μεταφέρονται στο Βρετανικό Μουσείο.

1902

Έναρξη της συστηματικής ανασκαφής από κορυφαίους Έλληνες αρχαιολόγους.

1975

Σύσταση της Επιτροπής Συντηρήσεως του Ναού του Επικούριου Απόλλωνος.

1986

Εγγραφή στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

1987

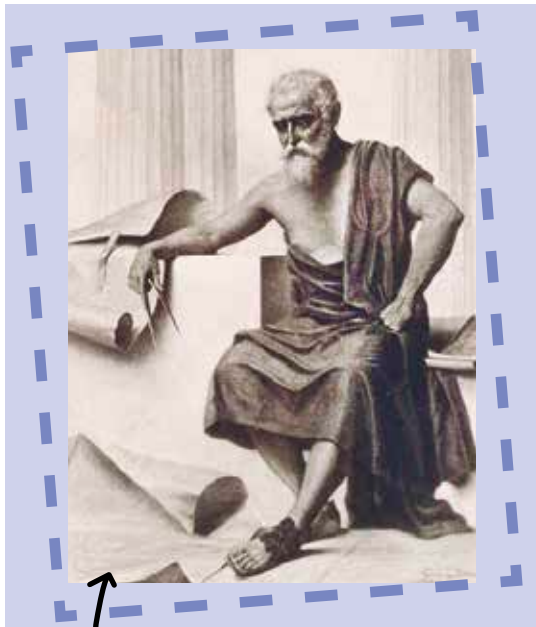
Κάλυψη του κτηρίου με προστατευτικό στέγαστρο.

Μορφές μέσα στους αιώνες

Στον ναό εισέρρεαν τακτικά πιστοί και προσκυνητές για να προσφέρουν αναθήματα και να τελέσουν θυσίες προς τιμήν του Απόλλωνα.

ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝ

Ο **Ικτίνος**
(5ος αι. π.Χ.)

αναφέρεται ως αρχιτέκτονας του ναού.

ΘΑΥΜΑΖΟΥΝ

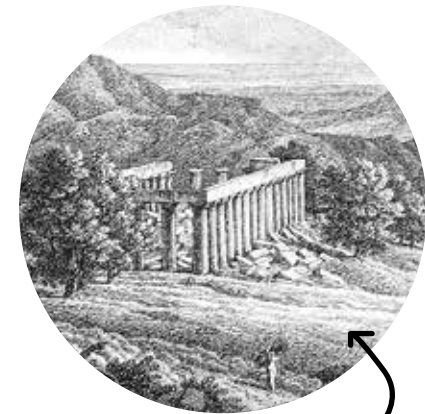

Ο Έλληνας περιηγητής και γεωγράφος
Παυσανίας

(2ος αι. μ.Χ.)

παράδίδει τη μοναδική περιγραφή του ναού
κατά την αρχαιότητα.

ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΥΝ

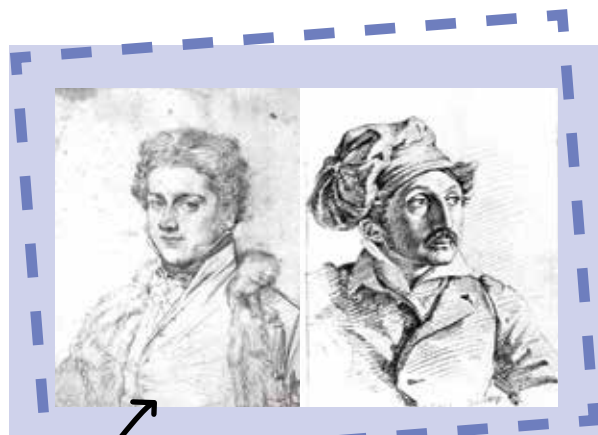

Ο Γάλλος αρχιτέκτονας
Joachim Bocher

εντόπισε τα ερείπια του ναού
το 1765⁶.

ΛΕΗΛΑΤΟΥΝ

Οι αρχιτέκτονες
Charles Robert Cockerell
και **Karl Haller von Hallerstein**
οργάνωσαν στις αρχές του 19ου αι. την πρώτη
ανασκαφή, μελέτη αλλά και λεηλασία του μνημείου.

Ο Βελή Πασάς
της Πελοποννήσου

γιός του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, έδωσε
 στους αρχαιοθέρpes την άδεια να ερευνήσουν
 την περιοχή, με αντάλλαγμα τα μισά ευρήματα.
 Ωστόσο, όταν τα είδε απογοιτεύτηκε
 και ζήτησε χρηματική αμοιβή.

ΜΕΛΕΤΟΥΝ

Κωνσταντίνος Κουρουγιώτης,
Κωνσταντίνος Ρωμαίος
και **Παναγής Καββαδίας**

Οι πρώτοι συστηματικοί ανασκαφείς
 του ναού στις Βάσσες⁷.

Ένα μνημείο γεννιέται

ΜΙΑ ΑΛΕΠΟΥ «ΑΝΑΣΚΑΦΕΑΣ»!

Μακριά από ανθρώπινες εγκαταστάσεις και παρεμβάσεις, ο ναός παρέμεινε ξεχασμένος για αιώνες, μέχρι που εντοπίστηκε το 1765.

4. Ανάγλυφα από τον ναό του Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσες.

Μερικές δεκαετίες αργότερα, προσέλκυσε το ενδιαφέρον των αρχαιοθήρων, οι οποίοι, με το πρόσχημα της μελέτης των αρχαιοτήτων, λεηλάτησαν το μνημείο και πούλησαν τα ευρήματά τους στο εξωτερικό.

Λέγεται μάλιστα ότι μία αλεπού που ξεπετάχτηκε τρομαγμένη μέσα από τη φωλιά της, τους υπέδειξε το σημείο που ήταν πεσμένη η ζωφόρος του ναού!

«ΟΙ ΦΡΑΓΚΟΙ ΠΑΙΡΝΟΥΝ ΤΑ ΣΤΟΛΙΔΙΑ ΜΑΣ...»

Τον Αύγουστο του 1811 μια διεθνής ομάδα των Ευρωπαίων αρχαιοκαπήλων, με επικεφαλής τον Άγγλο αρχιτέκτονα C.R. Cockerrell, ξεκίνησε την ανασκαφή κι έστησε ένα ολόκληρο χωριό, τη *Φραγκόπολη*, για να στεγάσει το πολυάριθμο προσωπικό.

5. Η ανασκαφή του 1812 στις Βάσες. Χαρακτικό του Stackerberg.

Τα γλυπτά του ναού, καθώς και άλλα ευρήματα, μεταφέρθηκαν στην Αγγλία, όπου το 1814 πουλήθηκαν σε δημοπρασία, για να καταλήξουν ένα χρόνο αργότερα στο Βρετανικό Μουσείο.

Ο βανδαλισμός θεωρήθηκε ανάλογος με τη λεηλασία της Ακρόπολης της Αθήνας από τον λόρδο Έλγιν.

Οι προεστοί και οι κάτοικοι της περιοχής αντέδρασαν στην κλοπή, ενώ έστειλαν σχετική επιστολή διαμαρτυρίας στον Κολοκοτρώνη.

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ

Οι πρώτες ανασκαφές έγιναν στις αρχές του 20ου αιώνα υπό τη διεύθυνση της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, και ακολούθησαν νέες έρευνες από Έλληνες και ξένους επιστήμονες.

6. Ο ναός και διάσπαρτα μέλη 1902–1908.

Μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1965 ξεκίνησαν εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες, ενώ από το 1975 η Επιτροπή Συντηρήσεως του Ναού (Ε.Π.Ν.Ε.Α.) έχει αναλάβει το δύσκολο έργο της συντήρησης του μνημείου. Οι αναστηλωτικές εργασίες του ναού συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Το 2009 ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση της βόρειας όψης του.

7. Άποψη του πτερού της ανατολικής πλευράς του ναού.

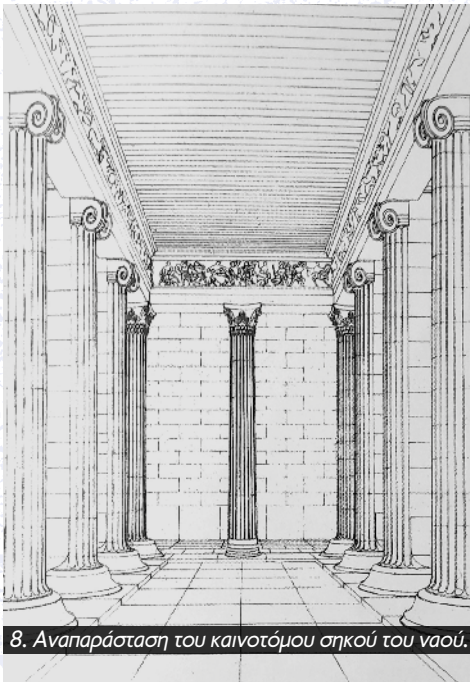

Το σαθρό έδαφος στο οποίο είναι χτισμένος ο ναός, το ασβεστολιθικό υλικό από το οποίο είναι φτιαγμένος, καθώς επίσης οι ψυχρές κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή, επέβαλαν την ολοκληρωτική κάλυψή του το 1987 με προστατευτικό στέγαστρο.

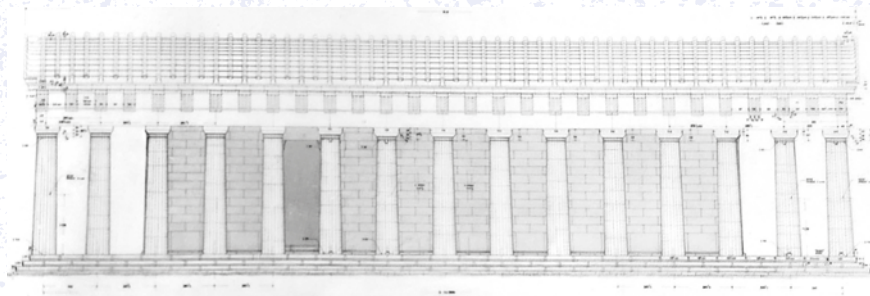
Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Ένας μεγαλοφυής αρχιτέκτονας!

Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα συνδυάζει με ξεχωριστό τρόπο στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του 6ου αι. π.Χ. με τις τολμηρές καινοτομίες ενός ιδιοφυούς αρχιτέκτονα.

8. Αναπαράσταση του καινοτόμου σηκού του ναού.

9. Γραφική αναπαράσταση ανατολικής πλευράς.

Ο ιδιαίτερος προσανατολισμός Β.-Ν. του ναού συνδέεται με την γενικότερη αρκαδική θρησκευτική παράδοση, όπως στον γειτονικό ναό της Αρτέμιδος Ορθασίας, 100 μ. ψηλότερα από τον Επικούριο, ή στον ναό της Αθηνάς στην Αλίφειρα.

Ο «Παρθενώνας της Πελοποννήσου»

Οι ερευνητές δεν μπορούν να πουν με βεβαιότητα αν πράγματι αρχιτέκτονας του ναού ήταν ο Ικτίνος. Εντοπίζουν όμως εμφανείς αρχιτεκτονικές ομοιότητες με τον Παρθενώνα, όπως την εσωτερική κιονοστοιχία σε σχήμα Π και η χρήση του ιωνικού ρυθμού στο εσωτερικό του ναού, αλλά και η επιλογή του θέματος της Κενταυρομαχίας στη ζωφόρο.

«αρχιτέκτονας του ναού στη Φιγαλία ήταν ο Ικτίνος, σύγχρονος του Περικλή, που κατασκεύασε επίσης τον λεγόμενο Παρθενώνα στην Αθήνα»

Παυσανίας, Αρκαδικά, 41.9

Ένας ρυθμός γεννιέται

Ο ναός είναι ο πρώτος στον οποίο απαντούν και οι τρεις αρχιτεκτονικοί ρυθμοί της αρχαιότητας: Η εξωτερική κιονοστοιχία είναι δωρική.

Οι ημικίονες του σηκού είναι ιωνικοί.

Αλλά το πιο εντυπωσιακό είναι ότι το κιονόκρανο στην είσοδο του αδύτου είναι το πρώτο γνωστό κορινθιακό κιονόκρανο.

...με διαχρονική ακτινοβολία ★1

«Η μαγεία του φωτός και των εναλλασσομένων χρωμάτων, που είναι εντονότερη την ώρα της δύσης του ηλίου, δίνει τέτοια συναρπαστική χάρη στο τοπίο, που θαρρείς ότι έχει πραγματική αυτοτέλεια ζωής και ψυχή

Otto Magnus von Stackelberg,
Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien, Rom 1826.

Οι επισκέπτες μαγεύονται ακόμη και σήμερα από την εκπληκτική θέα από το ναό του Επικούριου Απόλλωνα.

Χτίζοντας με το φως

Οι νεωτερισμοί του ναού επηρέασαν σημαντικά μνημεία όπως τον ναό της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα, τον ναό του Δία στη Νεμέα και τις Θόλους στους Δελφούς και στην Επίδαυρο, που συνδυάζουν επίσης τους τρεις ρυθμούς.

10. Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα πριν το 1987.

Ο φυσικός φωτισμός σε συνδυασμό με τον προσανατολισμό του ναού αξιοποιήθηκαν αποτελεσματικά: η είσοδος στο άδυτο από τα ανατολικά θα τόνιζε με την ανατολή του ήλιου το εσωτερικό του ναού και τον κορινθιακό κίονα.

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Σκληρές μάχες...

Η ζωφόρος, με σκηνές από την Αμαζονομαχία και την Κενταυρομαχία, εισάγει άλλη μία καινοτομία, καθώς αποτελεί το πρώτο παράδειγμα ζωφόρου που αναπτύσσεται στο εσωτερικό ενός ναού.

«από όλους τους ναούς στην Πελοπόννησο, μετά από αυτόν της Τεγέας, θα μπορούσε αυτός να έχει την πρώτη θέση, για το κάλλος της πέτρας και το αρμονικό σύνολο»

Παυσανίας, Αρκαδικά, 41.8

11-12. Λαπίθες εναντίον Κενταύρων στη δυτική μακρά πλευρά του σηκού.

Οι εικόνες της μάχης είναι γεμάτες ζωντάνια και πάθος, ενώ τα ρούχα στροβιλίζονται τονίζοντας τη δραματικότητα των σκηνών.

...και δυναμικές γυναίκες

Και οι γυναίκες απωθούν τους Κενταύρους! Λαπιθήδα μάλιστα προστατεύει το παιδί της.

...με διαχρονική ακτινοβολία ★ 2

Ο καινοτόμος καλλιτέχνης Παιώνιος από τη Μένδη⁸ αναφέρεται ανάμεσα στους πιθανούς γλύπτες του ναού.

13. Νίκη του Παιωνίου. Η φτερωτή θεά προσγειώνεται με ορμή και ανεμίζοντα ενδύματα. 421π.Χ. Μουσείο Ολυμπίας.

Τέσσερα διαφορετικά εργαστήρια γλυπτικής φαίνεται ότι δούλεψαν για να φτιαχτούν οι πολυπρόσωπες και δραματικές σκηνές της ζωφόρου.

14-15. Η μάχη των Ελλήνων με τις Αμαζόνες απεικονίζεται ως ένας δύσκολος αγώνας ισάξιων αντιπάλων. Οι Αμαζόνες μάχονται με πάθος και χάρη, ενώ ακόμη και ηττημένες προκαλούν συμπάθεια.

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Απόκοσμη ομορφιά

Η αρμονική συνύπαρξη του ναού με την άγρια φύση γύρω του εμπνέει τους καλλιτέχνες ήδη από τον 18ο αιώνα.

Karl Bryllson, Ο Ναός του Απόλλωνα στη Φιγάλη, 1835.
Μουσείο Πούσκιν.

Edward Lear, Ναός του Απόλλωνα στις Βάσες, 19ος αι.
Μουσείο Fitzwilliam, Cambridge.

Ο Ο. M. von Stackelberg απεικονίζει, μάλλον εξιδανικευμένα,
το εσωτερικό του ναού μετά τις πρώτες ανασκαφές το 1826.

«...Κι έπειτα μια τελευταία στροφή
μέχρι να βρούμε τις λαμπρές
κολώνες Των Βασσών
να συντηρούνται τώρα κάτω από καναβάτσο.

Μας έλειψε η κλασική τους τάξη κι αίσθηση,
Μα το γαρμπίλι που έτριζε
κάτω από το στέγαστρο
Επικύρωσε την παρουσία μας,
όπως και ένας κούκκος
Που σήμαινε την ώρα διαρκώς
καθώς καθόμουν κείθε
Χαζεύοντας τις πεταλούδες
στην προ-φυσιοδιφική χλωρίδα.»

Seamus Heaney, 2000⁹

...με διαχρονική ακτινοβολία ★3

«Εδώ πρέπει να είσαι...»¹⁰

Ο Γάλλος σκηνοθέτης Jean-Daniel Pollet εντυπωσιάστηκε από τη γοητεία του αρχαιο-λογικού χώρου των Βασσών, και την απέδωσε ποιητικά στην ταινία «Bassae» (1964).

«Από τότε που επέστρεψα από το ταξίδι μου στη Μεσόγειο, οι Βάσσες είναι το μέρος με το οποίο έπαθα εμμονή. Όταν το ανακάλυψα είπα στον εαυτό μου “εδώ πρέπει να είσαι”. Έτσι πήγαμε... Θέλαμε να καταγράψουμε στην κάμερα αυτό το αντικείμενο που είχε χάσει τη σημασία του, αλλά το οποίο ήταν φανταστικά μυστηριώδες»

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 ο Ναός του Επικούριου Απόλλωνα παρουσιάστηκε ευρέως στο διεθνές κοινό.

Το μνημείο μέσα από τον φωτογραφικό φακό της Patricia Lawrence, αλλά και ως εξώφυλλο στο γνωστό περιοδικό LIFE (2 May 1962).

Μνημειώδεις διάλογοι

ΕΛΛΑΔΑ

Ηραίο της Σάμου

Ο μεγαλύτερος, κατά τον Ηρόδοτο, ναός της Ελλάδας.

ΕΛΛΑΔΑ

ναός της Αλέας Αθηνάς

Στην Τεγέα διατηρούνται τα κατάλοιπα του δεύτερου σε μέγεθος ναού της Πελοποννήσου μετά το ναό του Διός στην Ολυμπία. Είναι ο μόνος που ο Πausanias θεωρεί ωραιότερο από τον Επικούριο.

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
& ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ!

ΓΑΛΛΙΑ

Mont-Saint-Michel

Η μικρή νησίδα στις ακτές της Νορμανδίας έχει στην κορυφή το περίφημο μεσαιωνικό αββαείο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, το οποίο συνδυάζει διάφορους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς.

ΑΙΘΙΟΠΙΑ

Λαλιμπέλα

Η μικρή πόλη, κτισμένη σε μεγάλο υψόμετρο, είναι διάσημη για τις χριστιανικές εκκλησίες της που είναι λαξευμένες σε μεγάλους, συμπαγείς βράχους.

Ένα μήνυμα του σήμερα...

Ένα ορεινό ιερό

Η τοποθεσία κατασκευής του ναού, σε ένα δυσπρόσιτο ερημικό τοπίο μακριά από άλλες ανθρωπίνες εγκαταστάσεις, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην διατήρησή του, καθώς μεγάλο μέρος του υλικού του δεν επαναχρησιμοποιήθηκε ή καταστράφηκε σε μεταγενέστερες περιόδους.

Παράλληλα, όμως, η πλήρης εγκατάλειψη του κτίσματος στο έλεος των στοιχείων της φύσης προκάλεσε σημαντικές φθορές με το πέρασμα του χρόνου. Εξαιτίας της κλίσης του εδάφους, τα θεμέλια του ναού υπέστησαν καθίζηση, ενώ ο ασβεστόλιθος, κύριο υλικό δόμησης του ναού, διαβρώθηκε από τους συχνούς παγετούς που παγιδεύουν το νερό στους πόρους του. Τα έντονα καιρικά φαινόμενα επιτείνονται με την κλιματική αλλαγή, γι' αυτό και οι εργασίες συντήρησης και αναστήλωσης του μνημείου είναι ιδιαίτερα απαιτητικές.

16. Ο περιβάλλον χώρος του ναού.

...για ένα καλύτερο αύριο!

Στόχοι 2030 >

13 ΔΡΑΣΗ ΓΙΑ
ΤΟ ΚΛΙΜΑ

Αναλαμβάνουμε άμεση δράση για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της.

σημειώσεις

1. Ο περιηγητής Πausanias παραδίδει τον αρκαδικό μύθο ότι ο Δίας γεννήθηκε στην περιοχή Κρήτα του Λυκαίου όρους και όχι στο νησί Κρήτη. Η θεά Ρέα, για να προστατέψει τον μικρό Δία από τον Κρόνο που κατάνει τα παιδιά του, τον έδωσε να τον αναθρέψουν οι νύμφες Θεισσία, Νέδα και Αγνώ.

2. Λυκάων: το όνομα του βοσκού είναι εμπνευσμένο από τον πρώτο μυθικό βασιλιά της Αρκαδίας, τον Λυκάονα.

3. Ο Αρραχίων ο Φιγαλεύς ήταν διάσημος αθλητής στο αγώνισμα του παγκρατίου, νικητής σε τρεις ολυμπιάδες. Την τελευταία φορά, το 564 π.Χ., πέθανε κατά τη διάρκεια του αγώνα, αλλά επειδή ο αντίπαλός του είχε ήδη παραδεχθεί την ήττα του, ο Αρραχίων ανακηρύχθηκε νικητής μετά θάνατον. Άγαλμά του βρίσκεται στην Ολυμπία, στο Μουσείο Ιστορίας των Ολυμπιακών Αγώνων.

4. Στα Δολιανά της Αρκαδίας έχουν εντοπιστεί αρχαία λατομεία που παρήγαγαν το χαρακτηριστικό υπόλευκο μάρμαρο που χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα σε μεγάλους ναούς της Πελοποννήσου.

5. Την ιστορία για τη δημιουργία του κορινθιακού κιονόκρανου παραδίδει ο Ρωμαίος αρχιτέκτονας και μηχανικός Βιτρούβιος τον 1ο αι. π.Χ. στην πραγματεία του «Περί Αρχιτεκτονικής» (*De architectura*)

6. Το ναό επισκέπτονται κατόπιν πολλοί περιηγητές και ερευνητές, όπως οι L.F.S. Fauvel (1787), F.C.H.L. Pouqueville (1800), R. Smirke (1803), W. Gell (1804), W.M. Leake (1805), E. Dodwell (1806) κ.ά

7. Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό τη διεύθυνση του Κ. Κουρουγιώτη και με τη συμμετοχή των Π. Καββαδία και Κ. Ρωμαίου, αναλαμβάνει τα έτη 1902-1908 ένα φιλόδοξο ανασκαφικό και αναστηλωτικό πρόγραμμα, προσδίδοντάς σε μεγάλο βαθμό στο ναό τη μορφή που παρουσιάζει αυτός σήμερα.

8. Ο γλύπτης Παιώνιος από τη Μένδη της Χαλκιδικής έζησε το β' μισό του 5ου αι. π.Χ. Εργάστηκε στην κοντινή Ολυμπία, όπου φιλοτέχνησε μεταξύ άλλων το άγαλμα της φτερωτής Νίκης, που αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής.

9. Απόσπασμα από το ποίημα «Βάσσειες» του ιρλανδού ποιητή Seamus Heaney (1939-2013) βλ. Στρατής Χαβιαράς (επιμ.), *Τα αλφάβητα του Seamus Heaney*, (μτφρ. Γ. και Μ. Σαββίδης), Αθήνα 2000. Ο Heaney βραβεύτηκε με το Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1995 «για τα λυρικής ομορφιάς και ηθικού βάθους έργα του».

10. Ο σκηνοθέτης Jean-Daniel Pollet (1936-2004) επισκέφθηκε πολλές φορές το ναό του Απόλλωνα. Το μικρού μήκους ντοκιμαντέρ «Bassae» (1964) αποτυπώνει τη μυστηριακή ομορφιά του μνημείου και βραβεύτηκε στη Paris Biennale 1965.

βιβλιογραφία

Γενική Βιβλιογραφία:

Αραπογιάννη Ξ., *Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνος Βασσών*, Αθήνα 2002.

Γιαλούρης Ν., «Προβλήματα του ναού των Βασσών και της εκεί λατρείας του Απόλλωνα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 29 (1988), 27-43.

Καραγιώργα-Σταθακοπούλου Θ., Η συντήρηση του ναού του Απόλλωνος στις Βάσσει Φιγαλείας: *Χρονικό μιας προσπάθειας/The Preservation of the Temple of Apollo at Bassai In Phigaleia: Chronicle of an Endeavour*, Αθήνα 1995.

Καραγιώργα-Σταθακοπούλου Θ., «Ναός Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσσειες», στο Ε. Κόρκα κ.ά. (επιμ.), Ελλάδα: *Μνημεία και χώροι παγκόσμιας κληρονομιάς*, Αθήνα 2009, 24-27.

Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου Μ.-Θ. Κουτσογιάννης (επιμ.), «Δι' αυτά πολέμισαμεν»: *Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση (κατ. έκθ.)*, Αθήνα 2019.

Μπούρας Χ., «Επικούριος Απόλλων», στο Α.Γ. Βλαχόπουλος, *Αρχαιολογία: Πελοπόννησος*, Αθήνα 2012, 420-423.

Νικολόπουλος Β., *Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα: Με το βλέμμα των Νίκου Καζαντζάκη, Seamus Heaney, Jean-Daniel Pollet*, Αθήνα 2008.

Παπαδόπουλος Κ.Α., *Ο ναός του Απόλλωνα στις Αρκαδικές Βάσσειες: Το λιγότερο γνωστό από τα φημισμένα μνημεία της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής*, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας, 2021.

Παπακαττής Ν.Δ. (επιμ.-μτφρ.), *Παυσανίου Έλλάδος Περιήγησις*, Βιβλία 7 και 8, τόμ. 4, *Ἀχαϊκά καί Ἀρκαδικά*, Αθήνα 1980 (1η έκδ.).

Πετρονιώτης Α., «Ναός Απόλλωνος Βάσσειες: Μορφολογικά προβλήματα και παρατηρήσεις», στο *Φιλία ἔπη εἰς Γεώργιον Έ. Μυλωνᾶν: διὰ τὰ 60 ἔτη τοῦ δασκαφικοῦ τοῦ ἔργου*, τόμ. 2, Αθήνα 1987, 195-204 (και σε ηλεκτρ. έκδ.).

Σβολόπουλος Δ., *Ναός Επικούριου Απόλλωνος Βασσών: Αρχιτεκτονική μελέτη*, 2 τόμ., Αθήνα 1995.

Τζώρτζη Κ. (επιμ.-κειμ.), *Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα: Περιήγηση στο χώρο και στο χρόνο*, Αθήνα 2000

Cooper Fr.A., *The Temple of Apollo Bassitas*, 4 τόμ., Πρίνστον (Νιου Τζέρσεϊ) 1992-1996.

Gruben G., *Ιερά και ναοί των αρχαίων Ελλήνων* (μτφρ. Δ. Ακτσελή), Αθήνα 2000.

Romano D.G.-M. Πετρόπουλος, «Λύκαιον όρος», στο Α.Γ. Βλαχόπουλος, *Αρχαιολογία: Πελοπόννησος*, Αθήνα 2012, 266-269.

Roux G., «Le chapiteau corinthe de Bassae», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 1953, 124-138.

Roux G. (επιμ.), *Karl Haller von Hallerstein: Le temple de Bassae, relevés et dessins du temple d'Apollon à Bassae, conservés à la Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg*, Στρασβούργο 1976.

Πηγές στο διαδίκτυο

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1142

<https://whc.unesco.org/en/list/392/>

<https://intokimanter.gr/videos/oi-naoi-tou-apolloa> (Μηνανή του Χρόνου: διάσημες αρναγές)

<https://www.youtube.com/watch?v=9RWkOrcj1uU&t=6s> (Bassae, Jean-Daniel Pollet, 1964)

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1142

<https://whc.unesco.org/en/list/392/>

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh430.jsp?obj_id=11002 (Άγαλμα Αρραχίωνα)

<https://ilia-olympia.org/vaós-epikouríou-apóllwna>

<https://www.britishmuseum.org/collection/galleries/greece-bassai-sculptures>

<https://www.figalos.blogspot.com>

προέλευση εικόνων

Εξώφυλλο: ΥΠΠΟΑ/ΔΑΜΕΕΠ

1. ΥΠΠΟΑ/ΔΑΜΕΕΠ

2. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dodwell_Temple_of_Apollo_Epicurius.jpg

3. ΥΠΠΟΑ/ΔΑΜΕΕΠ

4. <https://el.travelogues.gr/item.php?view=39745>

5. <https://el.travelogues.gr/item.php?view=56129>

6. Αρχείο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/29-2.pdf>

7. ΥΠΠΟΑ/ΔΑΜΕΕΠ

8. Βλ. Αραπογιάννη 2002, εικ. 45

9. Βλ. Αραπογιάννη 2002, εικ. 43

10. <https://visitworldheritage.com/en/eu/temple-of-apollo-epikourios-inbassae/0c276c8a-4b97-4129-b7a1-117352d8251e>
ΥΠΠΟΑ/ΕΦΑ Ηλείας

11. Βρετανικό Μουσείο ©The Trustees of the British Museum

12. Βρετανικό Μουσείο ©The Trustees of the British Museum

13. ΥΠΠΟΑ/ΔΑΜΕΕΠ

14. Βρετανικό Μουσείο ©The Trustees of the British Museum

15. Βρετανικό Μουσείο ©The Trustees of the British Museum

16. ΥΠΠΟΑ/ΔΑΜΕΕΠ

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ
στα ελληνικά μνημεία unesco

Υπουργείο Πολιτισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

- Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων,
- Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
- Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
**Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση**

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN XXX-XXX-XXX-X